

Sense amnèsia

Els metges i la Renaixença valenciana

Josep L. Barona

Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència López Piñero. Universitat de València.

Dues paraules sobre el sentit de la Renaixença

Deixant de banda els lligams i diferències entre la Renaixença valenciana i la Renaixença catalana, el ben cert és que ambdues varen coincidir en el temps i construïren al voltant de la llengua un aparell ideològic de reivindicació identitària. Si l'any 1833 marca una fita inicial coincidint amb la publicació de l'*Oda a la Pàtria* de Carles Aribau – poesia carregada d'influències del romanticisme alemany identificador de llengua i pàtria –, a València proliferaven aquells anys els poemaris en valencià, els sainets, els llibrets de falla i la premsa satírica a més dels primers reculls lexicogràfics. La Renaixença valenciana va tenir una dimensió més literària i cultural que no política com la catalana.

Els historiadors de la cultura valenciana distingeixen entre una etapa inicial conservadora, que va del 1859 al 1874, on el principal representant és el periodista i escriptor Teodor Llorente i el seu entorn arrelat a una societat agrícola, mercantil i políticament conservadora. Per contra, entre 1874 i 1909 una nova onada valencianista de tarannà progressista, articulada per Constantí Llombart, va marcar una deriva més popular i activista al voltant de *Lo Rat Penat*. És a partir d'aqueix segon període on un grapat de figures notables de la medicina valenciana varen desenvolupar una funció important. Em referiré a continuació a tres dels metges més representatius: Faustí Barberà, Nicolau Primitiu i Francesc Bosch i Morata.

Activistes mèdics

Faustí Barberà i Martí (1850-1924), nascut a Alaquàs, especialista en clínica de l'audició i en l'ensenyament del sordmut, va escriure una tesi sobre el paludisme i va participar activament en la lluita contra les malalties epidèmiques com ara el còlera o el paludisme. Va pertànyer a l'Institut Mèdic Valencià i va ser director del seu *Boletín*, a més de fundar la *Revista Valenciana de Ciències Mèdi-*

ques i impulsar el *Primer Congrés Mèdic Regional*, del que va ser secretari. Valencianista convençut, Barberà va fer el 1902 un discurs molt reivindicatiu com a vicepresident de *Lo Rat Penat*, que portava per títol “De Regionalisme i Valenticultura” on reivindicava l'ús del valencià i una acció política valencianista, al temps que clamava per l'europeització modernitzadora del País. El 1904 va ser fundador de la *Societat Regionalista València Nova* una entitat política que va originar després el projecte de *Solidaritat Valenciana*.

Per contra, José Rodrigo Pertegàs (1854-1927) tenia un perfil ben diferent. Metge amb vocació erudita, mentre exercia a la brigada de desinfecció dels serveis mèdics municipals, Rodrigo Pertegàs es dedicava a una incansable tasca de recopilar informacions i documents per a escriure una monumental història de la medicina valenciana i de les malalties que havien afectat els valencians. Va fer un treball incansable de reconstrucció de biografies de metges. El 1901 va ser nomenat acadèmic corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, des del 1915 va dirigir el Centre de Cultura Valenciana i el 1922 va entrar com a soci numerari a la Reial Acadèmia de Medicina de València.

Membre d'una generació posterior, Francesc Bosch i Morata (1902-1952), metge estomatòleg originari de Xàtiva, va ser el principal impulsor de l'Institut d'Estudis Valencians (IEV), fundat el 1937 mentre exercia com a conseller de cultura del Consell Provincial de València. Bosch i Morata era membre de l'Agrupació Valencianista Republicana (AVR) i col·laborador habitual del setmanari *El Camí* i del diari *El Mercantil Valenciano*, on reivindicava l'autonomia per al País Valencià i una nova política lingüística i cultural. Com a representant d'AVR va treballar sense descans per assolir l'Estatut d'Autonomia, sempre amb l'oposició dels blasquistes, com proclamava en l'article “El Estatuto del País Valenciano”, publicat a *El Luchador* d'Alacant el 3 de juny de 1936. Conseller de Sanitat i després de Cultura, va acabar a l'exili mexicà passant pels camps d'internament francesos fins arribar a Mexicali, on va exercir com a metge i va morir el 1952 amb només 50 anys.

Tots tres representen una medicina i una sanitat pensada a la mesura de la societat valenciana. La salut i les malalties no eren per a ells un problema individual sinó col·lectiu, i la seua mirada mèdica buscava també recuperar la salut d'una societat valenciana socialment i cultural malalta.

Correspondència: Josep L. Barona
Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència López Piñero
Universitat de València
Palau de Cerveró
Plaça de Cisneros, 4
46003 València
Adreça electrònica: barona@uv.es

Les condicions sanitàries de la societat valenciana

Durant les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX, la societat valenciana travessava una etapa on els principals problemes de salut eren les epidèmies com el còlera, junt amb un seguit de malalties infeccioses d'alta prevalença com ara el paludisme, la febre tifoide, la tuberculosi, les malalties venèries o el xarampió i altres infeccions infantils. La mortalitat general era elevada i especialment la que afectava els xiquets, la qual cosa es va evidenciar amb gran impacte social i mèdic com a conseqüència de la introducció de l'estadística vital i sanitària als municipis. José Sanchis Bergón, alcalde i metge, i José Pérez Fuster, al front de l'Institut Municipal d'Higiene, feren una tasca important de recollida de dades epidemiològiques i d'activació dels serveis sanitaris municipals en relació amb l'anàlisi d'aigües i residus, control del frau alimentari o fabricació de sèrums i vacunes. També les topografies mèdiques aportaven dades incontrovertibles de la difícil situació sanitària de les zones rurals. L'estadística aplicada a l'epidèmia de còlera de 1885 va donar lloc a una memòria municipal sobre el còlera on els estudis per barris donaren informació essencial que associava la malaltia a la pobresa i a la contaminació dels recursos hídrics, la qual cosa en zones agrícoles abocava a una veritable tragèdia.

És per això que les elits mèdiques, principalment vinculades amb l'Institut Mèdic Valencià i la Facultat de Medicina, reaccionaren amb les primeres campanyes de vacunació massiva, que tingueren lloc a la comarca de la Ribera del Xúquer, amb una sonada polèmica científica al voltant de la vacunació aplicada per Jaume Ferran, en la qual participaren les principals figures de la medicina, entre altres Santiago Ramón y Cajal, molt crític amb el procediment.

Epidèmies, malalties infectocontagioses prevalents, males condicions higièniques en els habitatges i contaminació de l'aigua i els aliments eren les causes principals de moltes malalties majoritàriament evitables.

Evolució dels sabers i les pràctiques de la medicina

El període de la Renaixença es va caracteritzar per donar a llum alguns dels principals paradigmes de la biologia i la medicina contemporànies. La formulació i difusió de la teoria cel·lular i les controvèrsies suscitades al voltant de l'estructura reticular o neuronal van tenir en Ramón y Cajal un clar exponent. També les teories darwinistes van provocar una divisió entre detractors i defensors, que van tenir en Peregrí Casanova, catedràtic d'anatomia, un clar protagonista, no sols per ensenyar les idees darwinistes a la universitat, sinó també per la seua correspondència personal amb Ernst Haeckel, el conegut seguidor de Darwin a Alemanya. En aquest context és fàcil entendre que el 1909 els estudiants de medicina prengueren la iniciativa de fer

un homenatge a Charles Darwin en el centenari del seu naixement, un acte acadèmic amb el suport de Miguel de Unamuno i tota una parafernàlia de plaques i publicacions commemoratives.

També les disciplines experimentals reberen un ampli impuls: la fisiologia, la farmacologia i, especialment, la bacteriologia i la serologia, com a instruments de lluita contra les infeccions prevalents.

En aquest context d'un cert fervor per la ciència i d'un palpable activisme mèdic i acadèmic, va celebrar-se el Primer Congrés Mèdico-Farmacèutic Regional, entre el 26 i el 31 de juliol de 1891, impulsat per Faustí Barberà.

Institucions, premsa mèdica i especialització professional

Ja l'abril de 1841, l'Institut Mèdic Valencià va encetar una llarga tradició d'associacionisme mèdic, que integrava no sols aspectes de defensa professional i d'actualització dels coneixements científics i clínics; també tenia com a objectiu convertir-se en un òrgan de coneixement expert al voltant dels problemes de salut de la població, de manera que les seues comissions sovint feien de consultor i expert en assumptes jurídics, de peritatge, o en impulsar campanyes d'intervenció sanitària. Només crear-se, l'Institut Mèdic Valencià va editar un *Boletín del Instituto Médico Valenciano* que, amb alts i baixos, va durar quasi cent anys, fins la guerra civil. Però la publicació d'aquesta revista mèdica no era excepcional. A poc a poc, altres capçaleres ompliren el panorama mèdic: *La Fraternidad*, la *Crónica Médica*, la *Revista de Especialidades Médicas*, la *Medicina Valenciana*, la *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, la *Salud Pública*. *Revista de Higiene y Tuberculosis*, foren algunes de les més significatives. La premsa científica, com també la Facultat de Medicina, van ser els escenaris principals del desplegament d'un fenomen social de gran abast: la creixent expansió de l'especialització mèdica. Un factor important fou la creació de càtedres de les especialitats i serveis específics a l'Hospital General. Manuel Candela va ocupar la càtedra de ginecologia, Juan Bartual la d'otorinolaringologia, Juan Ferrer Viñerta la d'ortopèdia, León Sánchez-Quintanar la de cirurgia, Juan Peset Cervera la de terapèutica, Peset Alexandre la de medicina legal i toxicologia... i altres que ampliaren el panorama assistencial, entre elles la de medicina preventiva i salut pública, ocupada pel fundador dels serveis d'inspecció sanitària municipal, Constantí Gómez Reig.

El panorama assistencial

La medicina i les especialitats mèdiques tenien una ampla implantació professional en el domini de les professions liberals que adquiriren una creixent influència en els processos de canvi social al llarg del segle XIX i primeries del XX. Tant les reformes socials i sanitàries focalitzades

en l'àmbit municipal com la pròpia iniciativa dels metges fortament implicats en les reformes van impulsar la creació de dispensaris, gotes de llet, cases de socors, sanatoris i altres institucions assistencials. En el cas valencià, el panorama fou prou similar al d'altres de les grans ciutats espanyoles. Les consultes privades dels metges generals o especialistes convivien amb institucions públiques principalment destinades als obrers i a pal·liar les carències de les classes socials més desfavorides. La gota de llet, les regulacions sobre la lactància mercenària, els dispensaris de salut maternoinfantil o els instituts de puericultura mal·daven per aportar l'educació higienicosanitària a les famílies i els mitjans per combatre la lacra inacceptable de la mortalitat infantil. També acomplien una funció preventiva els dispensaris antiveneris i antituberculosos, antitracomatosos o antipalúdics en segons quines zones. Una tasca més genèrica de vigilància de la salubritat ambiental tenien els laboratoris químics i bacteriològics d'abast municipal creats durant el darrer quart del segle XIX. Finalment, l'Hospital General acomplia una tasca d'atenció sanitària que abastava des de la recollida dels xiquets abandonats, que eren acollits a la borderia, fins l'atenció mèdica i quirúrgi-

ca, el tractament de la sífilis o l'internament dels malalts psiquiàtrics. Una tasca d'assistència gairebé més social que sanitària, però que era l'escenari de l'aprenentatge dels estudiants de medicina i el lloc on l'assistència quirúrgica i clínica arribava a tothom. Finalment, les cases de socors municipals jugaven un paper d'atenció als primers auxilis, de curació de ferides, d'atenció als accidents laborals i de tota mena i de vacunació als xiquets i als adults.

Al capdavant, una època on l'activisme cultural, social i sanitari era més fort que l'eficàcia de les institucions i dels remeis disponibles. Una etapa ineludible per fer de la salut un dret universal de dimensió social i política.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Argilés Cardona, F. La Regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909. València: Publicacions de la Universitat de València; 2011.
2. Barona JL. Ciència i sanitat en la València de l'Exposició Regional. A: Argilés Cardona F. La Regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909. València: Publicacions de la Universitat de València; 2011.
3. Barona, JL. Salud, enfermedad y muerte. La sociedad valenciana entre 1833 y 1939. València: Institució Alfons el Magnànim; 2003.
4. Hinojosa J (ed.). Historia del Hospital General de Valencia. Valencia: Diputación Provincial; 2012.